

HIBÁS ADATOK? TÉVES KÖVETKEZTETÉSEK? (MEGJEGYZÉSEK BÖLÖNY JÓZSEF ÍRÁSÁHOZ)*

Bölyöny József hasznos higiéniai funkciót tölt be történetírásunkban: évek óta lankadatlan szorgalommal irtja, gyomlálja a hibás adatokat, főként az időpontokkal, a politikában tevékenykedő személyekkel, pártokkal, kormányokkal s a közjogi és igazgatási berendezkedéssel kapcsolatos kisebb-nagyobb tévedéseket. Ezért köszönettel tartoznak neki nemcsak a figyelmeztetett szerzők és szerkesztők, de az olvasó közönség is, hiszen Bölyöny tárgyismerete és ébersége hibás adatok rögzítésétől mentette meg őket. Mint a dualizmus kori két kézikönyv szerkesztője, nem mulasztottam – és a nyilvánosság előtt sem mulaszthatom el – sok segítő észrevételét megköszönni. Ha a királyok udvariassága, akkor a történészek fő kötelessége a *pontososság*.

Megertermem azt is, hogy Bölyöny több éves fáradozásának java természetét publikussá kívánta tenni, tehát cikk formájában is megjelentette válogatott hibajegyzékeit. Csak dicsérni lehet a TSz szerkesztőinek példamutató kezdeményezését, hogy az önmaguk által készített munkákban, a Történettudományi Intézet reprezentatív kiadványaiban található hibákat, téves adatokat is közszemlére bocsátották. Ezzel nemcsak a hibák kijavításához, hanem a szerzői fegyelemre, a tényszerű pontososságra és ellenőrzésre való neveléshez is hozzájárulnak. Még nagyobb egyetértéssel üdvözölhetjük azt a szerzői és szerkesztői szándékot, hogy hibás adatokból eredeztethető téves következtetéseket feltárjuk és szakszerűen megbíráljuk. Ehhez a műbírói korrektorsághoz azonban *korrektség*, *pontososság* és a tényanyag belső összefüggéseit historikusan elrendező *saktudás* is kívántatik.

Reflexióimban csupán a *Magyarország története az abszolútizmus és a dualizmus korában 1849–1918* c. egyetemi tankönyv hibalistájának áttekintésére szorítkozom.

A IV. egyetemi tankönyv első kiadása 1972-ben jelent meg. Ekkor jelentkezett Bölyöny József terjedelmes hibajegyzékkel. Segítőkészségét mi javításkészséggel fogadtuk s a köszönet mellett anyagilag is honoráltuk. A kötet 1975. évi 2. kiadásában a pontatlan adatokat, a rossz fogalmazásokat nagyrészt kijavítottuk; az új kiadás már a Bölyöny által javasolt korrekciókkal jelent meg. Ezekre most nem is kívánok kitérni, bárki megnézheti a Bölyöny idézte kérdéseket a 2. kiadásban.

1. B. J. első kifogása, hogy a tankönyv 13 kivégzett aradi *tábornokról* ír, holott Lázár Vilmos csupán ezredes volt. A 2. kiadás szövege így hangzik: Aradon kivégezték „a magyar honvédség 13 parancsnokát” (10. o.)

2. B. J. kifogásolja az „esztergomi hercegérsek” kifejezést, és ezt a szöveget javasolja: „... felszámolták az esztergomi érsektől való függését”. A tankönyvben: „... egyidejűleg felszámolták függését az esztergomi érsektől” (28. o.)

3. B. J. pontosabbá kívánja tenni azt a mondatot, hogy a horvát bánt a magyar miniszterelnök ajánlására nevezte ki a király: nemcsak ajánlására, hanem „előterjesztésére és ellenjegyzésével” írja. Fogalmazása ugyancsak pontatlan, alkalmasint az emlékezetére hagyatkozó. Az 1868: XXX. tc. 51. §-a szerint a bánt a magyar miniszterelnök „ajánlatára és ellenjegyzése mellett” nevezi ki a király. Azt, hogy a tankönyv ebben a konkrét összefüggésben nem emeli ki az ellenjegyzést, nem tartom hibának.

*A Történelmi Szemle szerkesztősége az 1979. évi 1. számban közzétette Bölyöny Józsefnek az elmúlt évek néhány történelmi munkájára vonatkozó megjegyzéseit, mert egyetértett a szerző szándékával: *történetírásunkban általában nagyobb gondot kellene fordítanunk adataink pontososságára*. Kollégáink közül többen fűztek észrevételeket Bölyöny adat-interpretációjához, sőt kifogásai pontososságához. A Történelmi Szemle *nem kíván* természetesen *vitát* vagy *vitákat nyitni* részadatok felett. Mégis szívesen tesszük közzé a lényegbevágó észrevételeket. (A szerk.)

4. B. J. a pápai csalhatatlanság helyett a *csatlakozhatatlanság* kifejezést javasolja a latin *infallibilitas* fordítására. Pontatlannak tartja a *ius placetum* értelmezését is: nem tartozott ugyanis érvényességi körbe az egyházi javadalmak betöltésének királyi ellenőrzése. A tankönyvszerző mindezt elfogadta. Ír a „pápai csatlakozhatatlanság” dogmájáról, s kifejti, hogy a *ius placetum regium* „az egyházi rendeletek, illetve a pápai bullák kihirdetését a király jóváhagyásához kötötte.” (156. o.)

5. Jogos kifogás volt, hogy a szerző pontatlanul nevezte meg az 1889-ben kettéválasztott földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumot. Az új kiadás a javaslat szerint javította ki a szöveget. (252. o.)

6. Ugyancsak kijavítottuk a Burián Istvánra vonatkozó „magyar származású” jelzõt, egyszerűen „magyar”-ra (467). Az „osztrák-magyar főváros” helyett az első előfordulási helyen az „osztrák-magyar körökben”, a második helyen a „bécsi és budapesti körökben” kifejezést használtuk (530).

A bemutatott példákban két következtetést levonhatunk. A szerzői kollektíva Bölöny bírálatát komolyan vette, kifogásainak többségét elfogadta, a hibás adatokat kijavította. Megállapíthatjuk azt is, hogy a néhány valóban hibás adatból a szerzők nem vontak le az egész államrendszert félremagyarázó, téves következtetéseket. Ha Bölöny mégis szükségesnek tartotta egy hat évvel korábbi és azóta jórészt tárgytalanná vált hibajegyzékének közzétételét, akkor erre néhány minõsítõ megjegyzésének figyelmen kívül hagyása készíthette. Nézzük a fontosabbakat.

Nem fogadtuk meg Bölöny javaslatát Leopold Berchtold külügyminiszter magyarosítására. Úgy vélem, ebben a kérdésben Bölöny téved. Berchtold ugyanis nem egyértelműen magyar, hanem *kettős* állampolgárságú volt. Ő maga osztráknak vallotta magát; elismerte, hogy magyarul alig tud, annyira semmiképpen sem, hogy a magyar delegáció előtt magyar szóval megállná a helyét (H. Hantsch: Leopold Graf Berchtold. Graz–Wien–Köln, 1963. I. k. 246–248.) Sem a tények, sem az érdekem nem teszik indokolttá, hogy Berchtoldot „lipótósítsuk” és magunkénak elvitassuk. Akárhogyan *vélekedjék* is valaki Berchtold gróf magyarságáról, ez a vélekedés nem változtathatja meg annak a ténymegállapításnak a helyességét, hogy kinevezésekor – akár élt még az előd Aehrenthal, akár meghalt – a személycsere nem politikai okból, hanem Aehrenthal halálos betegsége miatt következett be. Itt nem lehet egy vélt hibás adat és a következtetés közötti összefüggést kimutatni.

Bölöny József lényegbeli kifogásai a kiegyezésben rögzített közjogi szerkezet értelmezésére és értékelésére vonatkoznak. Valószínűleg az ebben a kérdéskörben mutatkozó ellenvéleménye miatt kívánt „a korszak eseményeinek részben helytelen közjogi megítéléséből . . . leszúrt téves következtetésekre” rávilágítani.

1. Tankönyvünk kritikusan említi a delegációk működési szabályozásának egyik hézagát: a törvény nem intézkedik arra az esetre, ha az osztrák és a magyar delegáció együttes ülésén szavazategyenlőség alakulna ki. Ez a jogi hézag, írja a tankönyvszerző, „abszolutisztikus befolyás érvényesülésének nyitott utat” (129.). Bölöny tagadja e megállapítás jogosultságát és olyan alkotmányos lehetőségeket sorol el (újabb üzenetváltások, a szavazás megismétlése, a delegációk összetételének megváltoztatása), amelyeket a törvény *nem* mondott ki. A kötet voltaképpen olyan szabályozást hiányolt, amilyent Bölöny jó száz évvel megkésve – önkényesen magyaráz bele a törvény szövegébe.

Az elméleti lehetőségek körül folyó vita ebben a formában akadémikus. A dualizmus ötven éves gyakorlatában ilyen eset – szavazategyenlőség a két delegáció vitájában – sohasem fordult elő. Azt azonban konkrétan tudjuk, hogy a két országos kormány közötti vitákban gyakran érvényesült az uralkodó – nem a király, hanem a császár és király – személyes befolyása, illetve a körülötte kialakult informális kormányzó csoport jogilag nem szabályozott, „metalegális” közreműködése. Ez pedig mégiscsak az abszolutisztikus befolyás létezését bizonyítja *minden* lényeges vitakérdésben, különösen a közjogilag nem egyértelműen szabályozott eljárásokban.

2. A legsúlyosabb kifogásokat Bölöny a királyi jogkör 1867. évi kibővítését bizonyító passzusokkal szemben emeli. Úgy véli, hogy a miniszterek kinevezésének jogát nem az 1867: VIII., hanem már az 1848: III. tc. kimondta, s az országgyűlés elnapolására, illetve felosztatására sem csupán 1867., hanem már az 1848: IV. tc. feljogosította. Nos, alkalmazzuk e vitában Bölöny fő követelményét, a pontosságot. Az 1848. évi törvény szerint „miniszterársait legfelső megerősítés végett az elnök teszi javaslatba”, az 1867-es fogalmazás szerint viszont a minisztereket a miniszterelnök előterjesztésére „*Öfelsége* nevezi ki.” Csodálkoznék, ha Bölöny, a jogász, nem érezné a különbséget a *megerősítés* és a *kinevezés* között, amit egyébként Béer János és Csizmadia Andor is hangsúlyoz (Történelmünk a jogalkotás tükrében. Bp. 1966. 359. o.). Ugyancsak nevezetes módosítást halgat el Bölöny az elnapo-

lást szabályozó törvénnyel kapcsolatban is. Az 1848: IV. tc. szerint a király az országgyűlést csak a költségvetést és a zárszámadást illető érdemi határozathozatal után napolhatja el. Az 1867. X. tc. nem köti ki ezt a feltételt, hanem csak annyit, hogy elnapolás vagy felosztatás esetén az országgyűlést még ugyanabban az évben össze kell hívni, hogy a költségvetés az év végéig országgyűlésileg tárgyalható legyen. Nem kétséges, hogy 1867 több jogot tartott fenn a király számára, mint 1848.

3. Vitatja Bölöny azt a megállapítást, hogy a kiegyezési szabályozás szerint a kormány köteles volt minden törvényjavaslatot parlamenti bemutatás előtt az uralkodó előzetes jóváhagyásának alávetni (130. o.). Valóban súlyos hiba lett volna azt állítani, hogy a kiegyezési törvény ilyen megkötést tartalmazott. Bölöny József tekintete valószínűleg átsiklott néhány sort, s nem vette figyelembe a kiegyezési törvényt elemző rész után következő mondatot: „Az uralkodó kezén hagyott abszolutisztikus hatalmi eszközök sorát egészítette ki az 1867. március 17-i minisztertanácson elfogadott titkos szabályzat”, amely többek között, tartalmazta az ún. „előszentesítés” követelményét is. Figyelmenlenség ez a jogi pontosság örétől, de hát ne kívánjunk Bölönytől infallibilitást, ha egyszer a pápa sem csalatkozhatatlan. A dolog érdemét tekintve ugyanis nem kevesebbet állít, mint hogy a királyi előszentesítési joggyakorlat „*a legcsekélyebb sérelmet vagy hátrányt sem*” jelentette! Az előzetes szentesítés „*nem biztosított ugyanis új jogot vagy hatalmi túlsúlyt*, mert a szentesítés megtagadásának kétségtelen jogával (a király) mindenképpen élhetett volna. Az előzetes szentesítés mindössze ezt zárta ki elméletileg majdnem biztosan, gyakorlatilag pedig teljesen. Ezzel mérhetően bonyodalmaknak és a politikai helyzet felborulásának vehette elejét. (TSz. 1979. 1. sz. 158. o.)

Csodálkozva forgatom a közjogász furcsa érvelését, hogy az előzetes jóváhagyás kötelezettsége, tehát a parlamenti tárgyalást megelőző kabinetpolitikai suskus, a nyilvánosság kizárása ne járt volna az uralkodónak semmilyen előnnyel, az alkotmányos nemzeti közéletnek pedig semminő hátránnyal; hogy az országgyűlés két háza által megszavazott javaslat, a *határozat* nem nyomott volna nagyobb súllyal a politikai döntések mérlegén, mint az *in camera charitatis* elintézett s esetleg a kabinetiroda aktái közé süllyesztett miniszteri előterjesztés. (A különbség az előzetes és az utólagos cenzúra hatékonyságához hasonlítható.)

Az alkotmányos parlamentarizmus, igaz, mindig bonyodalmakkal, a hatalmi viszonyok stabilizálásának nagyobb kockázatával jár, mint az abszolutisztikus kormányzás. Ez azonban nem ok arra, hogy a dualizmus korának liberális közvéleménye, vagy az utókor történése az abszolutizmus kormányzási módszereit kívánja vissza. Az, a közjogi értelmezés ilyenfajta korrekciója, az előszentesítési joggyakorlatban rejlő mélyégesen *antidemokratikus, abszolutisztikus* vonások tagadása volt az, amit nem fogadhattunk el – a jog- és politikatörténeti fejlemények ismeretében sem, és egyszerűen másfajta értékrendünk alapján sem.

4. Több tévedés, pontatlanság terheli Bölönynek a közös minisztériumra és a közös ügyekre vonatkozó kifogásait is. Az 1867. XII. tc. – amint azt Komjáthy Miklós meggyőzően bebizonyította (Protokolle des gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch Ungarischen Monarchie (1914–1918) Bp. 1966.) – nem határozta meg a minisztertanács összetételét és jogkörét. Az említett törvénycikk 27. §-a csupán arról szól, hogy fel kell állítani egy közös minisztériumot (minisztériumon akkor a kormányt értették), ennek tagjai reszortjukért egyénenként felelősek, és együttesen is felelősek „olyan hivatalos intézkedésekre nézve, amelyet együtt” állapítottak meg. Ebből a fogalmazásból értelemszerűen következik, hogy a három közös miniszter alkotja a közös minisztertanácsot. Csak a gyakorlatban alakult ki, és vált szokássá, hogy az osztrák és a magyar kormány elnöke is állandó tagja lett a közös minisztertanácsnak.

A felsorolt kérdésekben Bölöny jogi érveket sorakoztatott fel. Amikor azonban kétségbevonja a külügyi és a hadügyi apparátusban szolgáló magyarok számarányát, akkor a pusztá kijelentésre szorítkozik, vagyis önmagára hivatkozik, mint bizonyító erejű forrásra. A kérdés eldöntése valóban függ a magyarsághoz tartozás ismerveinek meghatározásától. Vajon minden magyarországi születésű funkcionáriust magyarnak tekintünk-e? Ide soroljuk-e a magyar illetőségű, de külföldön élő, elnemzetlenedett, dinasztikus arisztokrácia tagjait is? A *Jahrbuch des auswärtigen Dienstes* 1906 és 1914 közötti évfolyamai alapján ezekben az években 73 magyarországi illetőségű diplomata szolgált a külügyminisztériumban, beleértve pl. a német nyelvű Mark Wickenburg grófot és a cseh anyanyelvű Oliver Woracziczky grófot is. (A 73 főből egy herceg, 28 gróf, 5 báró, 35 köznemes volt és 5 polgári származású.) A magyar illetőségűek aránya kb. egyharmad volt. Milyen kutatások alapján állítja Bölöny, hogy ennél jóval nagyobb volt a magyarok aránya? És mivel bizonyítja azt az állítását, hogy a

közös hadsereg vezetésében jóval nagyobb volt a magyarok aránya 5–6%-nál, amennyire mi kutató-saink alapján becsültünk. Mennyivel volt „jóval nagyobb”?

Végül egy szót a szerkesztésről. Szándék és kivitel összhangja talán sehol nem annyira fontos, mint a szerkesztésben. Amennyire helyeselni lehet a gondosságra és a pontosságra való ösztönzést, akár a legszigorúbb bírálat formájában is, amennyire példás, hogy a Tsz szerkesztősége saját tevékenységét, saját munkáit is bírálat alá bocsátja, annyira káros a jó szándékot a rossz kivitelezéssel lerontani.

Hanák Péter

*

Bölyny József kritikai megjegyzései közel felerészben IV. Károly november 13-i lemondó nyilatkozatával foglalkoznak. A bíráló ennek kapcsán azt kívánja elhithetni az olvasóval, hogy az általam írt szöveg e nyilatkozatot trónlemondásként tárgyalja. Tekintve, hogy a szövegben trónlemondásról szó sincs, a bírálat egyszerűen kinyilatkoztatja: „A király” „lemondó nyilatkozata” „alatt trónlemondó nyilatkozatot kell érteni”. (Arra nézve, hogy miért kellene ezt érteni, a kritikus indokkal nem szolgál.) Ugyanakkor figyelmen kívül marad, hogy az idézett és bírált szöveg csupán folytatása annak, ami e témáról a megelőző oldalon olvasható. E figyelmetlenség meglepő, mert az idézett rész a korábban közöltekre világosan visszautal: „IV. Károly . . . újabb . . . Magyarországra vonatkozó lemondó nyilatkozatot írt alá, mely az *Ausztriában megjelent kiáltványhoz hasonló szöveget tartalmazott.*” E szövegről két bekezdéssel feljebb a következők olvashatók: „Ausztriában . . . november 11-én kiáltvány tudatta, hogy az uralkodó „*lemond az államügyek intézéséről, és elfogadja Német-Ausztria döntését a jövőendő államformára nézve.*” (A csatlakozó lábjegyzet ugyanitt így szól: „Károly császár lemondott az állami ügyek intézéséről. Pesti Hírlap, 1918. november 12.”)

A kérdésre a választ azért is kell keresni, mert itt nem a szöveg pontossága vagy pontatlansága a lényeg, hanem az a kérdés, hogy a Habsburgok lemondtak-e a magyar trónról. Ezért kell kifogásolni Bölynynek a minisztertanács állásfoglalásához (a királyi kéziratra „a jog és a tényleges állapot szerint szükség nem volt”) fűzött magyarázatát is: „A nyilatkozatra azért nem volt szükség „a jog szerint” mert *nem tartalmaz trónlemondást*, nincs ellátva miniszterelnöki ellenjegyzéssel és nincs törvénybe iktatva . . .”

Úgy vélem, nem igényel különösebb közjogi felkészültséget annak belátása, hogy a Minisztertanács idézett állásfoglalása a királyi kéziratot nem jogatalannak (alaki vagy tartalmi szempontból ki nem elégítőnek), hanem szükségtelennek, *feleslegesnek* ítéli. A kormány álláspontja – mint ez az egykorú sajtóban is olvasható – e kérdésben az volt, hogy az ausztriai császári hatalom megszűnésével IV. Károly a magyar királyi hatalom birtokától is elesett – a királyi szék tehát lemondás nélkül is megüresedettnek tekinthető.

A Minisztertanács állásfoglalása a Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának (egyetemi tanárok tisztelgő küldöttségének) véleményén alapult. A küldöttség tagjai jogi okfejtésükben (a feljegyzés eredeti, Károlyi Mihálynak címzett példánya megtalálható a Fővárosi Levéltárban a Károlyi-per iratai között) leginkább a Pragmatica Sanctióra (1723. 1. 2. 3. t. cikkekre) hivatkoztak: „a két állam uralkodói méltóságának egy személy által való bírása és gyakorlása elengedhetetlen követelmény”.

A kritikus a lemondással foglalkozó szöveget bírálva azt is megjegyzi, hogy az eckartsauai kastély, ahol IV. Károly a szóban forgó nyilatkozatot aláírta, nem volt *vadászkastély*, mint ahogy az az idézett szövegrészben olvasható.

A Bécstől nem messze fekvő eckartsauai kastélyt műdombban állt személyesen is felkeresni és megtekinteni. A kastély jelenleg idegenforgalmi nevezetesség és mint ilyen, szabadon látogatható. Nem én állítom, az osztrák útikalauzban (*Österreichführer Handbuch*, 1963. 82. o.) olvashatók a kastélyról a következők:

„Schloss Eckartsau, barockes *Jagdschloss*, Stamburg der Herren Eckartsau, dann Besitz von Franz Ferdinand Graf Kinsky, der die Burg 1722–1732 von J. E. Fischer von Erlach und J. Lukas

von Hildebrandt umbauen liess. Später war das *Jagdschloss* Habsburgerbesitz, heute gehört es der Bundesforst-Verwaltung." (Az eckartsauai kastély barokk *vadászkastély* . . . a *vadászkastély* később a Habsburgok tulajdonába került, jelenleg a szövetségi erdőigazgatósághoz tartozik.)

Böölöny József bíráló megjegyzései során az 1919. február 23-i ún. kápolnai földosztás kérdését is részletekbe menően taglalja. Ennek kapcsán fő mondanivalóként a következőket állapítja meg:

1. „Arra is van adat, hogy az akkor felosztott birtokrész az egri káptalané volt.” (Hogy hol, milyen adat van erre nézve, a kritikus nem tudatja.)

2. „A Népszava február 25-i száma szerint *is* (!) az egri érsekség és Károlyi debrői birtokának (ebben a sorrendben) a felosztására került sor február 23-án.” A tudósítás szerint: „Károlyi Mihály . . . az érseki földből egy lapátnyit a saját földjére vetett át, azután erőteljesen csapott a facölpre.”

3. „De ha *csak* Károlyi-birtok került volna is felosztásra, akkor sem Károlyi Mihály „saját birtoka”, hanem a parád-debrői hitbizományi birtok, melynek csak haszonélvezője volt. . .”

1. „Arra is van adat, hogy az akkor felosztott birtokrész az egri káptalané volt.” Kizártnak tekinthető, hogy erre nézve valós adat létezne. Kizárt ez egyszerűen azért, mert az egri káptalannak sem Kápolnán, sem Debrőn (Aldebrőn), vagyis ott, ahol Károlyi a földosztást jelképesen megkezdte, birtoka nem volt. (Az egri r. kat. főkáptalan birtokai az egri járásban Egerszalók és Mezőtárkány határában fekedtek.)

2. „A Népszava február 25-i száma szerint is az egri érsekség és Károlyi debrői birtokának (ebben a sorrendben) a felosztására került sor február 23-án.”

A Népszava idézett február 25-i számában két cikk (egy vezércikk és egy tudósítás) foglalkozik a „kápolnai földosztással”. Mindkét cikk egyértelműen azt közli, hogy a földosztás Károlyi Mihály birtokán vette kezdetét.

A vezércikkben többek közt a következők olvashatók: „. . . Az elnöknek volt az az óhaja, hogy az ő földjén kezdődjék meg a birtokreform nagy műve: példát akart mutatni osztályos társainak, hogy uszítással, ellenforradalmi mozgalmak támasztásával, amerikázással ne állják útját a birtokreform nagy művének. Azt hisszük, Károlyi szép példája a magyar grófokra kevés hatással lesz. Ők már rég kiközösítették maguk közül azt a férfit, aki a szocialistákkal cimborál, aki a dolgozó nép javát akarja.”

Néhány idézet a tudósításból, melynek címe: „A földosztás megkezdődött.” Alcíme: „Károlyi Mihály birtokán kezdték meg – az első parcellát egy rokkant katona kapta.”

Károlyi Mihály beszéde Hatvanban: „. . . Büszke vagyok arra, hogy a földosztást az én birtokomon kezdhették meg. . .”

Buza Barna beszéde a kápolnai honvédelemkéműnél: „. . . Nagy gyönyörűség nekem itt kezdeni meg a földosztást. Károlyi Mihály követelte, hogyha eddig mindig mindig követelte a földosztást, akkor kezdjék ezt meg az ő birtokán. Károlyi Mihály ezzel a földosztással szegényebb lesz sok-sok ezer hold földdel, de gazdagabb lesz sok-sok millió magyar ember szeretetével.”

Az egri érsekség birtokára a terjedelmes tudósítás egyetlen helyen utal. Megemlíti Rác Gyula földművelésügyi államtitkár felszólalását és bejelentését: a kormánnyal együtt birtokrendező bizottság is jött. Ez Káلكápolnán marad, és Károlyi Mihály debrői birtokán és az egri érsekség birtokán (*tehát nem abban, hanem ebben a sorrendben!*) megkezdte munkáját. E közlést illetően két dologra kell utalni: 1. Február végén – március elején 180 birtokrendező bizottság szállt ki a földreform megkezdésére. 2. Az adott helyen, Kálon, Kápolnán és Debrőn egyedül az említett birtokok jöhettek szóba a földreform szempontjából. Az ottani Károlyi-birtok területe 10 951, az egri érseki birtok területe 1182 kat. hold volt.

„Károlyi Mihály . . . az érseki földből egy lapátnyit a saját földjére vetett át, azután kalapáccsal erőteljesen csapott a facölpre.”

A Népszava valóban megemlíti, hogy Károlyi a mezsgyekaró leverésekor „az érseki földből egy lapátnyit a saját földjére vetett át”. A Népszava tudósítása itt azonban nemcsak szűkszavú, de feltehetően pontatlan is.

Krúdy Gyula, aki az aktusnál ugyancsak jelen volt, „A kápolnai földosztás” c., 1919-ben megjelent könyvecskéjében a történekről a következőket írja: „Az elnök arra a helyre vezette az embereket, ahol az ő birtoka határos az egri püspök uradalmával. Itt megállottak. Az elnök kezébe vett egy ásót és egy ásónyi földet átdobott a püspök birtokára. Így ossza fel az egri érsek is a földjeit, mint ő teszi.” (i. m. 60. l.)

3. „De ha csak Károlyi-birtok került volna is felosztásra, akkor sem Károlyi Mihály saját birtoka.”

A debrői uradalom, melynek felosztása február 23-án, ünnepélyes keretek között megkezdődött, Károlyi Mihály birtoka volt. E tényen nem változtat, hogy Károlyi nagypapa, Károlyi György e birtokot 1876-ban – királyi engedéllyel – hitbizománnyá alakította át. Egy birtok hitbizománnyá alakítása nem szünteti meg a tulajdonjogot, azt csupán korlátozza a birtok megmaradása érdekében.

Végül szeretném még megjegyezni, hogy a VIII. kötetben nevem alatt megjelent szövegrész az eredeti kézirat jelentősen rövidített és átszerkesztett változata. Ebből következően a szerzőnek olyan hibák is felróhatók (és Bölöny József jóhiszeműen fel is ró, joggal kifogásolva például a Friedrich István államtitkári kinevezésére utaló mondatot) melyeket nem követett el.

Siklós András

*

Megalapozatlan észrevétel az, hogy a Magyarország története VIII. kötetében Az országgyűlés utolsó ülészaka c. fejezetcím után nincs kifejtve, hogy bár itt valóban az országgyűlés utolsó ülészakáról van szó, de annak is csak utolsó üléseiről. E szövegben, mely állandóan rövidítve lett, ilyen leegyszerűsített fogalmazást még számosat lehet találni, ezek azonban téves információt nem nyújtanak.

Hasonló leegyszerűsítő fogalmazás, amely a korabeli sajtó nyomán „zászlósúruk küldöttségének” nevezi azt a deputációt, amely IV. Károlyt lemondásra szólította fel. A pontatlanság annyi, hogy Wlassicsnak, a főrendiház elnökének *vezetésével* 3 zászlósúr ment volna a királyhoz. Miután Csernoch János betegségére hivatkozva nem vállalta a részvételt, helyette Széchenyi Emil gróf utazott. (Tehát 3-ból csak 2 zászlósúr.)

Bölöny azt írja, hogy Friedrich István nem a forradalom napján lett államtitkár, „hanem csak később ült önkényesen az államtitkári székbe”. Bölöny „Magyarország kormányai” c. könyve szerint Friedrich november 19-én lett államtitkár, noha már a november 5-i ülésen vita folyt leváltásáról. Lehet, hogy valami blankettát csak 19-én tölthettek ki, egy forradalom történetében mégiscsak az a lényeges, hogy valaki ténylegesen mikor ül be abba a székbe. Károlyi a minisztertanács november 8-i ülésén Linder kérdésre elismerte, hogy ő ígérte meg a forradalom előtt a hadügyi államtitkárságot Friedrichnek (aki a forradalom előtti napokban a Károlyi-párt részéről a Katonatanáccsal foglalkozott, tehát nem véletlen pottyant a Hadügyminisztériumba; ez a tevékenysége közismert volt, hiszen ebből kiindulva próbálta belekeverni Tisza meggyilkolásába a független magyar bíróság.)

Bölöny szerint „Friedrich nem október 31-én, tehát nem a király által kinevezve lett államtitkár”. Az államtitkárokat kezdettől a kormány, illetve a Nemzeti Tanács nevezte ki, a király csupán a kormányt nevezte ki formálisan, anélkül, hogy akár a miniszterek személyével érdemben foglalkozhatott volna.

Végül az általam írt részben (a Tanácsköztársaság) B. J. csupán egy mondatot kifogásol, amely így hangzik: „Menesztették az Operaház intendánsát, egy főúri dilettánst, eltávolították a Zeneakadémia éléről Apponyi elagott protezsáltját, az új magyar zenét meg sem értő Mihalovich Ödönt.”

Az idézett mondatra B. J.-nek két „tárgyi” kifogása van, ezekre szeretnék reagálni.

Az egyik, hogy Bánffy nem intendáns volt, hanem főigazgató. Ezt mindenki megnézheti pl. a tiszti címtárban, tehát én is tudom, a korabeli sajtó gúnyos hangvételét bátorkodtam átvenni, mikor intendánsnak neveztem. (Lásd pl. Gábor Andor „Az intendáns” c. cikkét a Pesti Hírlap 1918. november 14-i számában.) A huszadik század elején a budapesti állami színházaknál eltörölték az intendáns intézményét, később a Munkapárt visszaállította, de más néven, amit persze senki sem vett komolyan.

A másik: hogy mikor Mihalovichot 1887-ben kinevezték igazgatónak, akkor Apponyi még nem volt kultuszminiszter. Olyasmit cáfol, amire nem is gondoltam; csupán arra, hogy Apponyi *amikor* kultuszminiszter volt, nem volt hajlandó nyugdíjazni az erre régen megérett M-t.

Végül nem foglalkozom azzal, hogy kifejezéseim „disszonánsak”, magyarán illetlenek (dilettáns, elagott) – nem vagyok köteles tisztelni a dilettantizmust.

Hajdú Tibor

Bölöny József cikkének bevezetőjével kapcsolatosan csak annyit jegyzünk meg, hogy a társadalomtudományoknak, így a történettudománynak és a jogtudománynak megvannak a maguk módszerbeli és tárgyi törvényszerűségei. A személyes részvétel nem pótolhatja a tények tömegén alapuló történeti folyamatok helyes megismerését és interpretálását.

Kezdjük ezek után ellenvetéseink felsorakoztatását, kifogásolt tanulmányommal kapcsolatban.

1. A *Friedrich-kormány megítélése*. A pontosítás és egyben következtetés rovaton mindjárt az első mondat helyreigazításra szorul. A Történelmi Szemle, 1976/3. számában megjelent cikk ugyanis nem „A Tanácsköztársaságra következő hónapok történetét tárgyalja . . .” – tehát nem az 1919 augusztusi, szeptemberi, októberi történeti eseményeket – hanem miként címe is jelzi, az államforma és alkotmányosság kérdéseit 1919–1920 fordulóján. A Friedrich-kormány eltávolítására csupán egy utalás található. De menjünk bele a vitába. Bölöny cikkében a Friedrich-kormányt illetően összeza-rodznak a fogalmak: „A Friedrich-kormány nem volt legitimista. Akkor még maga Friedrich is közelebb volt a »láncshídi csatához«, mint a budaörsi csatát követő harcos legitimizmusához.” (171. lap.) Először tehát az itt előforduló fogalmakat kell tisztáznunk, s csak azután mutathatunk rá Bölöny tévedéseire.

Az 1918. október 28-i láncshídi csata a polgári demokratikus forradalom hajnalát, a forradalmi helyzet kialakulását jelezte. Friedrichet akkor e forradalom erőinek sorai közt láthatjuk. A Tanácsköztársaság leverése után azonban ő lesz annak a kormánynak a miniszterelnöke, amelyik mindkét forradalommal, tehát nemcsak a Tanácsköztársasággal, hanem a polgári demokratikus forradalommal is szembe fordult. Ne legyünk szemérmesek, az exponált ellenforradalmárok egyike ő és ne kerülgessük, nevezzük nevén a gyereket, az ellenforradalom korszaka ez. *A forradalomnak tehát nem a legitimizmus az ellentétpárja, hanem az ellenforradalom*, annál is inkább mert nézetkülönbségeik ellenére a legitimisták éppúgy az ellenforradalom bázisát erősítették, mint a szabad királyválasztók. Friedrich ellenforradalmiságának megmentése minden tárgyi alapot nélkülöz. Hiszen elég egy pillantást vetni a Magyarországi Rendeleték Tárában a Friedrich-kormány által kiadott rendeletekre, máris szemünkbe ötlük a kormányfő valóságos politikai hovatartozása. (Csak utalunk itt az 1919. évi 4 038. M. E. . . , továbbá a 4 039 M. E. számú kormányrendeletekre, amelyek a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról és annak kiegészítéséről intézkedtek. Vagy a kormány 1919. évi 5 084. M. E. sz., az egyesülés és a gyűlékezési jogról szóló rendeletére, a rendőrség államosítását kimondó 1919. évi 5 047. M. E. sz. kormányrendeletre, a katonai bíraskodás kiterjesztésére stb. Az is köztudomású, hogy az antant hatalmak előtt leplezte és megmente a fehérterror szörnyűségeit. (Csupán Siófok környékén több mint 500 embert öltek meg a különítményesek.)

Friedrich bizony nagyon is messze került „a láncshídi csata hőseitől”.

A szerző által a legitimizmusról írott általánosabb okfejtés az alaki jogi okoskodás szintjén marad. „Nem a Habsburgokat akarták visszahozni – ti. a legitimisták, P. F. –, hanem a királyt. Bármelyik másik Habsburg, így pl. Albrecht főherceg kacsingatása a trónra éppolyan antilegitimista törekvés volt, mint a legszélsőségesebbnek tekintett szabad királyválasztó álláspont.” (182. lap.) A legitimizmus azonban IV. Károly élete végéig, tehát 1922-ig, elsősorban az ő nevével fonódott össze a magyar legitimista mozgalomban. Az említett logika viszi azután a szerzőt arra az útra, amelyen felfogása megint csak defektet szenved. Mert a trónöröklés rendje szerint, a Ferenc József halála után megkoronázott IV. Károly hogyan, miként választható el a Habsburgoktól? Hiszen az új király nemcsak Habsburg volt, hanem a család fejének számított, ezért vele – a trónöröklésben, a felségjogok területén stb. – a Habsburgok uralma alatt állt volna vissza Magyarországon. Ilyen restaurációnak fogták ezt fel az antant hatalmak, az utódállamok (sőt a magyar legitimisták, ellenfeleik és a „közömbösök” is). Tiltakoztak az 1921. évi királypuccsok miatt is, ami végül 1921 végén nemcsak IV. Károly, hanem a Habsburg-ház trónfosztásához vezetett. Az 1921: XLVII. tc. címe is jelzi ezt: „IV. Károly Ő Felseje uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszűnéséről.”

Felfogása egyébként nem újkéltű, mert a kezdeti legitimista-szabadkirályválasztó ellentét összebékítését célzó egyik taktikai kísérlet újraidézése. Dr. Módli László írta: „A Monarchia széthullása a Pragmatica Sanctio értelmében csupán a Habsburgok örökösödési jogát szüntette meg a magyar trónra, de már a magyar királlyá koronázott IV. Károlynak a trónhoz való jogot nem érintette.”

A szerző említett tómondataiból úgy tűnik, mintha Friedrich csak a budaörsi csata után, tehát 1921 októbere után vált volna harcos legitimistává. Nyilvánvalóan elkerülte figyelmét az első nemzetgyűlés megnyitását megelőző 1920. február 13-i minisztertanácsi vita, amelyen Friedrich a legitimisták

egyik vezérszónoki szerepét vállalta és korábbi álláspontjára is utalt. A jegyzőkönyv ezt így rögzítette: „*Friedrich István hadügyminiszter úr* szerint neki mindig egy volt a királykérdésben az álláspontja: Ő mindig azt tartotta e kérdésben, hogy háromféle kombináció lehetséges. Az első, hogy Károly király jön vissza mint király, a második, hogy Ottó trónörökös lesz a király és József főherceg lesz mellette a régens, a harmadik kombináció, hogy ha Károly királlyal nem lehet megállapodásra jutni, úgy ez esetben József főherceg lenne a király.” Friedrich tehát maga is cáfolja Bölöny vele kapcsolatos állításait. Hiszen határozottan állítja legitimizmusát s azt az egész Habsburg-házra kiterjeszti, nem szűkíti IV. Károly személyére.

2. *A Huszár-kormány jellege.* Bölöny József részben a VIII. kötet kapcsán nyilatkozik a Huszár-kormány mibenlétéről, jellegéről. Azt próbálja bizonygatni, hogy megalakulása a politikai erők, irányzatok valóságos koncentrációját jelentette. (164. lap.) Majd vele kapcsolatosan is visszatér a legitimizmus kérdésére. A 171. lapon ezt írja; „A következő kormányt már – szemben a Friedrich-kormánnyal, (P. F.) – inkább nevezhetjük legitimistának.” Mindkét vonatkozásban vegyük sorra a tényeket. Kezdjük az utóbbival.

a) A Huszár-kormány Clerk s az antanthatalmak jóváhagyásával alakult meg.

b) Huszár maga, miniszterelnöksége során igyekezett távol tartani magát a legitimista – szabad királyválasztó vitáktól, ellentététől. S vannak időszakok, amikor megnövekszik a kormányfő szerepe, meghatározhatja a kormányról alkotott véleményt, neve a kormánypolitikát fémjelezheti. Ilyen időszaknak tekinthető 1919 ősze, amikor sem törvényhozó hatalom, sem államfő nem funkcionált.

c) Clerk egyáltalán az államforma kérdését népszavazással kívánta eldöntetni. Huszárt ez a körülmény bizonyos fokig kötötte s az 1920: I. tc. végül is nem határozta azt meg.

d) Huszár csak meghatározott időre vállalta a miniszterelnökséget. Feladata homlokterébe eleve más jellegű kérdések kerültek. (A béke delegáció útbaindítása, a nemzetgyűlési választások lebonyolítása, az „alkotmányosság helyreállítása” stb.)

e) A Huszár-kormányban mindössze Bárczy István, Heinrich Ferenc és Peyer Károly voltak az új miniszterek. A többiek, tehát Huszárt, Korányit, Rubineket, Bleyert, Friedrichet, Hallert, Somssichot és a két Szabó Istvánt már a Friedrich-kormányban is ott találjuk. Az újak közül pedig Peyer és Heinrich semmiképpen sem sorolható a legitimisták közé.

Ezen ponton rátérhetünk a szerzőnek a Huszár-kormány jellegét illető másik állítására. Hogy tudniillik ez a kormány elődjétől eltérően a politikai pártok, irányzatok nem formális, hanem valóságos koncentrációját teremtette volna meg.

a) A kormánynak – amint az imént láttuk – csupán 3 új tagja volt, a többiek az előző kormányban is részt vettek.

b) Igaz ugyan, hogy a Huszár-kormány nem tekinthető a KNEP kormányának, de benne a keresztény, nemzeti pártok, – a keresztény blokk – szerepe volt a meghatározó. Ide sorolhatók jobbára a kis párttöredékek, sőt a kisgazdapárt is kereszténynek és nemzetinek nevezte magát. Horthy egyébként – akinek a szerepe a kormánypolitika terén nem hagyható figyelmen kívül – a két nagy párt, a KNEP és a kisgazdapárt egyensúlyának megtartására törekedett. Ugyanakkor csírájában elfojtották a polgári radikálisok és a köztársaságiak szervezkedését.

c) A kormány jellegének megítélése különben sem választható el annak politikájától. Márpedig a kormánypolitikában nem következett be lényegi változás. Ezt a rendeletek egész sora jelzi. Továbbfolytak az internálások, letartóztatások. Beniczky Ödön belügyminiszter 1919. november 26-án joggal írhatta a kormánybiztosoknak: „A kormányváltozás nem jelent politikai változást”. A valóságos koncentráció elsikkadása miatt – amint ezt a szociáldemokrata párttal foglalkozó irodalom is kimutatta – Peyer már 1919. decemberében csaknem kilépett a kormányból. Erre végül is 1920. január közepén került sor, amikor a szociáldemokrata párt a választásoktól is visszalépett. Ezzel a formális koncentráció időszaka is véget ért.

3. A szóban forgó tényektől és körülményektől való önkényes és egyben rapszódikus elrugaszkodás példájának tekinthető mindaz, amit a szerző a jogfolytonosságról és a szentkoronatanról *akkortájt születő teóriákról* ír. Idézem eszmefuttatásának a kiindulópontját. „A jogfolytonosság ugyan tisztára alaki fogalom, a jogszabályok alkotásának és megváltoztatásának jogszerűségét határozza meg, korántsem korlátozódik azonban erre a területre. Nem az aprólékos szabályokat fejezi ki, hanem az

elvet: a jogszabályalkotás és módosítás kizárólag a magában az alkotmányban erre fejjogosított tényezők által és ugyancsak az alkotmányban meghatározott módon történhet. Mellőzése önkényes vagy forradalmi lépés . . ." (171. lap.)

Úgy vélem, ezekben a sorokban már a kritika is benne foglaltatik. Nem létező alkotmányból ugyanis – 1919–1920 fordulóján vagyunk – nem lehet levezetni a jogfolytonosság fogalmát. De nemcsak az alkotmány hiányzott az államéletből, hanem a polgári alkotmányosság olyan lényeges faktorai is, mint a törvényhozó hatalom és az államfő. De a szerző ebben az esetben egyáltalán milyen korábbi törvényhelyekre gondol? Ez írásában homályban marad.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy Bölöny József korrekciói, egyes pontosításai, főként a sajtóhibák területén hasznosak számunkra. Következtetései ugyanakkor, legalábbis az említett fontos kérdésekben elnagyoltak, ami részben abból is fakad, hogy figyelmen kívül hagyja a történettudomány és jogtudomány újabb, vitathatatlan eredményeit.

Pölöskei Ferenc